

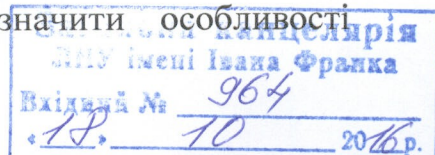
ВІДГУК

про дисертацію Аджабі Ясіна «Уживання арабізмів німецькою мовною особистістю», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови

У сучасному світі, де останніми роками все більш інтенсифікованими стають міграційні процеси значної кількості представників народів Азії та Африки до європейських країн на суспільно-політичному або економічному ґрунті та, як наслідок, проблеми інтеграції мусульман у європейське суспільство, надзвичайно актуальним є вивчення білінгвального та мультілінгвального взаємовпливу мов народів-переселенців на європейські мови, зокрема, арабської мови на німецьку, адже, як відомо, у 2013-2016 рр. саме Німеччина зазнала найбільшого напливу і прийняла найбільшу кількість імігрантів (за 2015 р. - понад 2 млн. [дані Німецького федерального відомства статистики // Immigrant Today, 14.07.2016 р.]) серед усіх європейських країн. Понад 30 % переселенців – це імігранти з країн Азії, зокрема, із Сирії, носії арабської мови як рідної та державної мови. Через це тема опонованої дисертації Я. Аджабі є надзвичайно актуальною для найважливіших сфер життєдіяльності людини, в тому числі й для сучасної соціолінгвістики, в вербально-семантичному аспекті якої виконано аналізоване дисертаційне дослідження.

Вивчення німецької мови як «форми соціальної поведінки», «мови в її соціальному контексті» (за У. Лабовим [Labov V. The reflection of social processes in linguistic structure // Readings in the Sociology of Language. – the Hague – Paris, 1966]) а саме – її семантичних процесів та їх впливу на семантичний обсяг слова або окремих лексико-семантичних варіантів (далі ЛСВ) слів, запозичених з арабської мови в сучасну німецьку мову в процесі комунікації, їх тлумачення німецькою мовою та функціонування в ній є **головним завданням** рецензованої наукової праці, яке Я. Аджабі вирішує, спираючись на наукові концепції та розробки провідних фахівців сучасної соціолінгвістики, лінгвосеміотики та теорії комунікації – Н. Д. Арутюнової, Л. А. Жилінської, В. І. Карасика, Ю. М. Караулова, Ю. Лотмана, Ю. С. Степанова, Ю. С. Фоміної, R. Tazi, Y. Hamidi Reza, G. Abdel-Qadir та ін. (пор. із: с. 1 автореферату і с. 5 дисертації, де її автор дещо звужено, невиправдано «скромно», як на нашу думку, трактує **мету** (головне завдання) своєї роботи – «науковий пошук коректного тлумачення певних арабських слів у процесі німецько-арабської міжкультурної комунікації» та с. 2 автореферату і с. 5 дисертації, де мету визначено вже як «з'ясування інтерпретації та вживання арабізмів німецькою мовною особистістю», в чому можна переконатися, прочитав дисертацію цілком).

Для досягнення поставленої мети дисертант успішно вирішує низку актуальних, конкретних **завдань**, серед яких головними і найбільш науково вагомими є такі: уточнити поняття «комунікація», визначити статус мовної особистості у процесі комунікації, дослідити сучасні аспекти вивчення мовної особистості у вербальній комунікації, визначити особливості

репрезентування мовної особистості в процесі міжкультурної комунікації, класифікувати досліджувані мовні одиниці й проаналізувати семантику арабізмів, уживаних німецькою мовною особистістю та ін. (див. с. 2 автореф. та с. 5-6 дис.). Серед цих завдань особливо слід наголосити на з'ясуванні місця арабізмів у лексиконі німецької мовної особистості у діахронії та синхронії, адже таких наукових розвідок бракує в наш час: одержані наукові дані попередніх років (див. праці В. С. Рибалкіна, О. Скопенка, Т. Цимбалюк, А. А. Газеєва та ін., датовані переважно до 2007 р.) потребують перегляду й певного уточнення, зважаючи на згадані вище соціальні міграційні процеси в Європі, які відбулися у 2014-2016 рр. Зокрема, потребує уточнення загальновідоме твердження науковців про наявність не більше 5% тюркізмів (не лише арабізмів) у сучасній німецькій мові (цілком очевидним є те, що цей показник збільшився за останні роки, як і потребує певного доповнення й портрет німецької мовної особистості останніх років у світлі соціально-політичної міграції населення. Саме ці питання, досить сміливо поставлені в дисертації автором, є наріжними в ній.

Не викликають сумніву визначені Я. Аджабі наукова новизна його дисертації, її теоретичне і практичне значення, особистий внесок дисертанта (див. с. 3, 5 автореф. і с. 7-9 дис.), до якого, до речі, треба додати й авторську класифікацію арабізмів, запозичених у сучасну німецьку мову, запропоновану на сторінках дисертації Я. Аджабі.

Цінним в обговорюваній дисертації є й **матеріал** дослідження, яким, на нашу думку, слугували лексеми та словосполучення арабської мови, запозичені у німецьку мову різними шляхами (як через літературні твори – художні й нехудожні тексти різних стилів і жанрів, написані в різні історичні часи, так і в процесі безпосередньої вербальної комунікації сьогодення), тезаурус яких представлений у додатку А в загальній кількості 317 мовних одиниць (див. с. 194-201 дис.), а не лексикографічні джерела та Інтернет-ресурси, на які посилається автор (див.: с. 3 автореф. та с. 6 дис.), які, фактично, слугували **джерелами** матеріалу дослідження.

Обговорювана дисертація має достатню **апробацію**, яка відбулася протягом 2011-2016 рр. на 8 міжнародних наукових і науково-практичних конференціях в Україні (м. Луцьк, м. Кіровоград, м. Острогож, м. Чернівці, м. Львів) та Німеччині (м. Штутгарт). Одержані наукові результати автора були **опубліковані** в 7 одноосібних і 2 у співавторстві написаних статтях, надрукованих у вітчизняних та закордонних фахових виданнях (Німеччини та Австрії).

У цілому робота справляє цілком позитивне враження. Вона виконана ретельно, системно, послідовно структурована. Дисертація Я. Аджабі за змістом, структурою і викладом відповідає вимогам ДАК МОН України до наукових праць такого роду; вона містить усі необхідні **структурні компоненти**, які в цілому рівноцінно висвітлено в авторефераті аналізованої дисертації: вступ, три розділи (теоретико-методологічний і два практичних), висновки, списки використаних джерел (374 позиції, з них 274 (!) іноземними мовами, переважно німецькою, що також заслуговує на схвалення), додатків.

Загальний обсяг дисертації складає 201 с., з них основний текст дисертації викладено на 161 с.

Цілком логічно і послідовно Я. Аджабі розгортає наукову концепцію свого дисертаційного дослідження. **Розділ 1** «Теоретичні та методологічні засади дослідження мовної особистості у міжкультурному аспекті» розкриває сутність та авторське розуміння ключових проблем і понять проведеного Я. Аджабі дослідження. Так, розмірковуючи слідом за Л. Вайсгебером, Ф. Шульцом та Х. Витшеном, В. І. Карасіком про поняття мовної особистості, дисертант слушно зауважує, що «дослідження мови потребує розширення хоча б до чотирьох рівнів [абстракції – *T. C. I.*], оскільки при дослідженні мовної особистості на основі її мови релевантним є врахування того факту, що носій мови характеризується загальнолюдськими, загальнонаціональними, соціально-груповими та індивідуальними ознаками. При цьому мовна особистість як індивідуальність містить узагальнені прототипні ознаки трьох попередніх рівнів та свої особистісні, які й надають їй унікальності» (с. 12 дис.). Тож, очевидним є те, що вивчення мовної особистості потребує залучення не лише антропоцентричної, а й системоцентричної парадигми наукового дослідження. «Мовна особистість – це низка соціально-психологічних і культурних особливостей людини, які за її здатності створювати і передавати тексти пов'язують конструктивні дії з навколишнім світом, знайомлять з іноземним мовним середовищем і культурою, та визначають її місце в діапазоні різних культур» (с. 15 дис.; цит. за Г. І. Богін). Це «узагальнений образ носія культурно-мовних цінностей і комунікативних значень дій, знань і поведінкових реакцій» (за Ю. М. Карауловим, див. с. 16 дис.). При цьому дискусійним виглядає твердження Я. Аджабі про те, що «мовна особистість – складна і багатокомпонентна парадигма мови окремої людини» (с. 17 дис.), насамперед, через полісемію терміна *парадигма*, з одного боку, і з другого – через непрозорість самого наведеного визначення дисертанта. Не зовсім «прозорими» і неоднозначними, а іноді банальними є певні вислови автора, як наприклад: «різні варіації значення кожного рівня особистості» (дис., с. 17), «мовний репертуар індивіда» (дис., с. 19), «арабська мова високого рівня» (с. 20 дис.), «у німецькомовному середовищі, що позначено географічними кордонами, німецька мова визнана державною і *розмовною*» – курсив наш, *T. C. I.* (с. 28). Навряд чи є сумнів і дискусія в науці з приводу того, що «на формування мовної особистості можуть впливати мовні звичаї і традиції» (с. 20 дис.), «дослідження мови має суттєве значення для виявлення особистісних характеристик мовця» (с. 30 дис.) та ін. Разом із тим, зауважимо, що розділ 1 доречно «пересипаний» рисунками та діаграмами, які суттєво полегшують сприйняття наукового матеріалу дослідження. Цей розділ містить чимало важливих спостережень та висновків автора, зокрема, слід відзначити аналіз хронології поширення арабізмів у німецькій мові, в якій Я. Аджабі досить сміливо і цілком обґрунтовано пропонує виділяти не 3, як традиційно прийнято, а 4 етапи – 4 хвили поширення арабізмів у системі німецької мови (див. с. 8 автореф., с. 39-40 дис.), це аналіз шляхів

запозичення досліджуваних арабізмів (с. 8-9 автореф., с. 42-43 дис.), це також міркування про вплив запозичених арабізмів на процес міжкультурної комунікації (с. 9 автореф., с. 43-44 дис.), який було б логічно доповнити аналізом причин таких змін і впливу на німецьку мову, про можливий взаємовплив такого білінгвізму. Проте, на нашу думку, у розділі 1 було б добре дещо більше уваги приділити аналізу основоположних, базових праць та окремих теорій науковців, які стали підґрунтям власної наукової концепції дисертанта (і праць з теорії мовної особистості (В. П. Мусієнко, Н. П. Шумарової, W. Labov та ін.), і з теорії міжкультурної комунікації (Ф. С. Бацевича, Н. Бардіної, R. Jakobson, Н. D. Laswell, Y. Y. Kim та ін.), і з лінгвосеміотики (Ю. Солнцев, Ю. Степанов та ін.), і з контрастивної семантики (М. П. Кочергана, О. О. Тараненка, Ж. П. Соколовської та ін.) та ін.).

На жаль, в авторефераті дисертації жодного слова в стислому огляді розділу 1 не сказано про методику і ширше – методологію проведеного дослідження (див. с. 6-9 автореф.; пор. із с. 46-49 дис.).

Розділ 2 «Арабізми у лексиконі сучасної німецької мовної особистості» містить аналіз лексико-семантичних властивостей арабізмів, запозичених у німецьку мову як у процесі попереднього історичного розвитку, так і на сучасному етапі (тобто, в діахронії і синхронії), а також перегляд інтерпретації і тлумачення арабізмів, запозичених у попередні століття, з позиції сьогодення, з урахуванням тих їхніх автохтонних конотацій, які не були раніше привнесені у процесі запозичення в німецьку мову. Як наслідок такого аналізу, по-перше, досліджуваний матеріал був класифікований за тематичною та деякими іншими (структурною, стилістичною, прагматичною та ін.) ознаками на 23 тематичні групи у складі лексикона німецької мовної особистості; по-друге, аналізовані арабізми також були розглянуті з позиції «формування німецької мовної особистості як представника змішаного (арабо-німецького) спілкування» [автор, с. 11 автореф.], комунікативно-прагматичного та функціонального підходів (с. 11 автореф., с. 54-56 та наступні в дис.). Однак, вважаємо, що цю класифікацію, напевно, слід було б дещо доопрацювати у плані виведення єдиних, уніфікованих критеріїв виділення тематичних груп, мотивування їх вибіркості, більш чіткого їх визначення (зокрема, автор розрізняє такі групи: 1) арабізми як мовні кліше (стилістична ознака), 2) арабізми-комунікеми з контекстуально зумовленими (а не контекстозалежними) функціями (комунікативна, функціональна ознака); 3) арабізми, які позначають суто арабські страви, напої, соуси (денотативна, тематична ознака); 4) арабізми для «*позначення послуг для конкретно визначених користувачів*», с. 11 автореф., с. 98-100 (денотативна ознака). Далі у розділі 2 послідовно відстоюється думка автора про багатоплановість досліджуваного лексичного матеріалу, що стало можливим завдяки різнобічним контактам між носіями арабської та німецької мов на міжнародному, міждержавному, міжвідомчому, а також на міжособистісному рівнях міжкультурної комунікації (с. 9-11 автореф., с. 94-96 дис.). Вагомим унеском здобувача у плані практичного лінгвістичного аналізу є й

доповнення наявного словника досліджуваного мовного матеріалу новими, сучасними лексемами та окремими ЛСВ суспільно-політичного, економічного, національно-культурного змісту тощо, розглянуто причини розбіжностей експлікації тих самих понять в арабських та німецьких лексикографічних джерелах (с. 11 автореф., с. 96-105 дис.), тобто реалізовано лексичноцентричний підхід до вивчення арабських запозичень у німецькій мові.

Розгляду текстоцентричних властивостей досліджуваного Я. Аджабі мовного матеріалу присвячено **розділ 3** його дисертації «Уживання та інтерпретація арабізмів у сучасній німецькомовній літературі та публіцистиці». Цінним у ньому є, насамперед, те, що автор зосереджує увагу на функціонально-стилістичних властивостях та контекстуальних конотаціях запозичених у німецьку мову арабізмів у художніх творах та публіцистичних текстах сучасної німецької літератури мігрантів і німецьких авторів, у яких йдеться про проблеми мусульман та ісламу, простежує стилістичні відмінності досліджуваних мовних одиниць, особливості та наслідки політизації та ідеологізації деяких арабізмів на релігійному підґрунті (с. 11-14 автореф., с. 110-128, 131-152 дис.). Дисертант побіжно торкається проблеми асоціювання арабізмів носіями німецької мови, проте, вважаємо, що саме на цьому йому слід було б також зосередити свій науковий пошук, адже без вивчення асоціацій навряд чи можна повноцінно схарактеризувати «мовну свідомість людини, організацію її внутрішнього лексикону, взаємодію індивідуального та загального мовних образів світу в межах однієї культури, мовних образів світу різних культур» [Марчук У. «Вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях» //www.litmisto.org.ua/?p=7848].

Дисертацію завершують загальні **висновки**, в яких підсумовано головне в рецензованому дослідженні, а саме – визначено німецьку мовну особистість, її структуру (слідом за Ю. М. Карауловим), визначено головні вербально-семантичні риси досліджуваних арабізмів, з'ясовано хронологію та шляхи запозичень арабських лексем німецькою мовою, наголошено на їх багатоплановості, тематичному і функціональному розмаїтті, окреслено головні чинники, якими зумовлені такі розбіжності, окреслено функціональне навантаження досліджуваних лексем у публіцистичному та художньому тексті та ін.

Отже, тема дисертації Я. Аджабі, безумовно, має свої перспективи. Понад визначені автором напрями її подальшого лінгвістичного вивчення також убачаємо перспективним і актуальним дослідження способів та прийомів відтворення запозичених мовних одиниць, способи та шляхи запозичення арабізмів германськими та іншими мовами світу, соціо- та психолінгвістичні чинники поширення арабізмів у німецькій та інших європейських мовах, арабо-німецький білінгвізм тощо.

Окрім висловлених вище порад і побажань щодо викладу і змісту опонованої дисертації слід також звернути увагу на певні недоліки, які, на жаль, часто мають місце в кандидатських дисертаціях:

1) іноді на сторінках дисертації та автореферату трапляються не достатньо мотивовані вислови або дещо сумнівні висновки дисертанта. Наприклад:

- на с. 109 дис. зазначено: «Закцентуємо, що вживання великої кількості арабізмів відбувається автоматично, підсвідомо...» – про вживання арабізмів у текстах різних жанрів навряд чи можна так однозначно говорити, адже мотивація в них передусім детермінована авторською інтенцією або інтенцією мовця (не автора), вона може відстоювати або викривляти загальноприйняте положення про нього (див. детальніше про це, наприклад, у дисертації Ю. М. Антонової «Інтенція мовця в аспекті комунікативно-цільової семантики», поданої на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук, 10.02.19 / Орел, 2006 р., 183 арк.). Раніше Дж. Серль слідом за Г. П. Грайсом і Дж. Остіном доповнив перелік факторів, які впливають на формування інтенції мовця та розпізнання її слухачем, і зауважив, що під час ідентифікації інтенції, яка була реалізована в певному комунікативному акті, і мовець, і слухач орієнтуються на те, що було сказано ними в їхньому діалозі раніше, до цього мовленнєвого акту (див.: Дж. Серль про конституюючі правила в [Дж. Серль «Природа інтенціональних станів» // Філософія, логіка, мова. – М., 1987]), що й детермінує вибір тих чи інших лексем у потоці мовлення;

- на с. 11 автореф. читаємо: «У різних жанрах сучасної німецькомовної літератури, якщо і не розв'язуються, то піднімаються проблеми, які існують у різних сферах мультинаціонального суспільного життя Німеччини», проте жодного посилання на автора / авторів і назви таких творів не вказано;

- на с. 117 дис.: «Попри всі дискусії, поки що більшість вважає, що *Hidschab* – це більше, ніж звичайна хустина...», проте з усієї «більшості» є послання лише на одне першоджерело – словник Y. Thoraval «Lexikon der Islamischen Kultur...» 1999 р. (№ 371 у списку лексикографічних джерел);

- на с. 12 автореф. (пор.: с. 121 дис.): «*Dschinn* – персонаж, який відомий й українцям ще з «казкового дитинства» – не впевнена, що цей персонаж так добре відомий українцям, як вважає автор, та ін.;

2) тема дисертації – «Уживання арабізмів німецькою мовною особистістю», проте якщо подивитися на концепцію дослідження за наведеним на с. 2 змістом дисертації, то виникає думка про те, що дослідження не є концептуально завершеним: за своєю назвою розділ 3 – «Уживання та інтерпретація арабізмів у сучасній німецькомовній літературі і публіцистиці», – скоріше, «уводить» читача від зазначеної теми, ніж розкриває її сутність у плані функціонування арабізмів, досліджуваних автором, у текстах різних стилів і жанрів авторів-носіїв німецької мовної особистості. Цілком очевидно, що треба було б ще на початку дослідження дати визначення, що мається на увазі під *німецькомовною літературою* – суто художня література (1) чи тексти різних літературних стилів і жанрів (2)? і в змісті (с. 2 дис.) у назві розділу 3 та його складників (§§ 3.1, 3.2) теж послідовно акцентувати на мовній особистості, як це представлено в назвах розділів 1, 2;

3) незважаючи на досить показовий, різномірний супровід дисертації діаграмами, таблицями і схемами, на нашу думку, дещо бракує в роботі результатів кількісного аналізу, представленого системно, в таблицях; доречним було б і проведення вільного асоціативного експерименту, який, можливо, ще більше б уточнив результати дослідження, адже асоціації, як відомо, – це додаткові конотації слова; «емоційні, оцінні чи стилістичні забарвлення мовних одиниць узуального чи оказіонального характеру» (див.: [А. С. Стадній «Конотативні слова у мові ЗМІ» //www.intconf.org/stadniy-as-konotativny-dieslova-u-movi –smi]);

4) і в авторефераті, і в тексті дисертації є певні технічні огріхи, граматичні, синтаксичні та стилістичні помилки (див. виправлення у тексті дис. та автореф.), яких бажано б не припускати.

Тим не менш, висловлені зауваження не можуть спростувати одержані об'єктивні результати і зменшити надбання аналізованого дисертаційного дослідження. Роботу сумлінно виконано на належному науковому рівні. Мова і виклад дисертації й автореферату є цілком задовільними. Проведене дослідження, дійсно, заслуговує на схвалення.

Отже, дисертація Я. Аджабі «Уживання арабізмів німецькою мовною особистістю», подана на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, є, без сумніву, актуальною, самостійною, науково обґрунтованою і мотивованою, завершеною працею. Вона має наукову новизну, передбачає теоретичне і практичне застосування у подальшому, а відтак, вважаю, що рецензоване дослідження Я. Аджабі відповідає пп. 9, 11 та 12.2 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому Кабінетом Міністрів України від 24.07.2013 № 567 та всім вимогам Департаменту атестації кадрів МОН України до кандидатських дисертаційних робіт, а сам дисертант заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови.

Доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри
російської мови Київського
національного лінгвістичного
університету

17.10.2016 р.

